

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ ENSTİTÜSÜ — KUNSTHISTORISCHES INSTITUT

SANAT TARİHİ YILLIĞI

V

KUNSTHISTORISCHE FORSCHUNGEN

ARA ALTUN

HARPUT ULU CAMİİNİN DURUMU

Ayrı baskı — Sonderdruck
İstanbul 1973

baş No: 26194

er No: 26191

HARPUT ULU CAMİİNİN DURUMU

Ara ALTUN

Harput Ulu Camii, Keşoğlu Meydanından «Kazı Bahçesi» denilen yere giden yolun üzerindedir. Çok oynanmış, çeşitli onarımlar görmüş, hakkında epey yayın olmasına rağmen tartışmalı taraflarına pek değinilmemiş bir erken devir XII. yy. yapısı olarak belirir¹.

1969 Ağustos'unda inceleme imkânı bulduğumuz yapının 1964 ve 1971 durumlarını veren resimleri de bu yazıdaki görüşlere ışık tutmuştur. Afif Özmen'in plân krokisi üzerinde değişiklikler işlenerek buradaki plân verilmektedir. (plan: 1)².

1899, 1905 onarımları bilinen³ ve 1964 den beri de onarılmakta olan cami, bugün artık birtakım tartışmalara imkân verebilecek bazı izlerini kaybetmiş durumdadır.

Aslında yapının önceleri geniş bir çevre duvarı içine alınmış olduğu anlaşılmakla birlikte, bunun XIX. yy. sonundan kalma basık kapılı bir girişi durmaktaydı. Yapı, genel olarak dikdörtgen plan veren ve dışı kapalı bir görünüme sahiptir. Harput İç Kalesiyle karşı karşıyadır. Kesme taş al-

1. Harput Ulu Camii üzerine ciddi mimari araştırmaları arasında A. Gabriel, *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale*, Paris 1941, 258-259; D. Kuban, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965 126-128 ve biraz daha detaylı olarak A. Özmen, *Harputta Türk Mimarî Eserleri*, (Ed. Fak. yayınlanmamış lisans tezi) İstanbul 1965 gösterilebilir. Yapının karışık durumu karşısında üzerinde kısaca durulan bu araştırmalar dışında bazı yayınlarda dolaylı olarak da yapıya değinilmiştir: K. Erdmann, *XIII. yy. Camilerinin özel durumu*, Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1959, Kongreye sunulan tebliğler, Ankara 1962, 144 vd.; Diez-Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1955, 54-56 bunların önemlileridir. Değerlendirici toplu bilgi için O. Aslanapa, *Turkish Art and Architecture*, London 1971, 95.
2. 1964 ve 1971 fotoğrafları Dr. M. Sözen ve T. Cimcoz'dan sağlanmıştır.
3. İ. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İst. 1958, s: 306

çak temel duvarları hizasından sonra karışık moloz taş örgüsüyle masif duvarları dikkati çeker. Mihrap yönünde küçük bir destek çıkıntısı, doğu ve batı yönlerinde de mekânın üst seviyesinde yer alan ve belirsiz motifler olarak seçilen çok dar mazgal pencereler yer alır. Bu yeknesaklığı doğu ve batıda birer kapı bozar. Bunlardan batıdaki, yüksek dikdörtgen bir çerçeve biçiminde ve kesme taştan meydana getirilmiştir. Hafif sivri kemerin içinde basık kemerli kapı yer alır. Son yıllarda düzgün şekilde onarılmıştır. Bunun hemen kuzeyinde, yapının bünyesi içinden çıkan kalın ve eğri minarenin önünde son onarımlarda garip bir durum ortaya çıkmıştır. Burada eskiden A. Gabriel'i şaşırtan ve minare girişini buradan göstermesine sebep olan bir kapı birimi vardı⁴. Onarımlar sırasındaki raspa çalışmaları burada kapı yüksekliğinde tuğla örgülü bir kemeri ortaya çıkarmıştır. Kesinlikle durumu anlaşılmamış olmakla birlikte kemer biçiminde bir açıklığın buradaki varlığı ilk bakışta bir kapı geçişinden başka şekilde açıklanamaz gibi görünmektedir. Daha ilk bakışta çok oynanmış olduğu anlaşılan caminin burasında bir çeşme nişi düşünmek de pek mümkün görünmemektedir. Açıkçası, onarılmış şekliyle bu kemerin durumu, buradaki bir geçişin kapatılarak sonradan minarenin yer aldığı içteki bölümün meydana getirildiği hissini vermektedir⁵. Yapının tam ve detaylı bir rölevesi iyi kurulmuş bir ekip işidir. Böyle bir çalışma onarım öncesinde veya onarım sırasında yapılabilseydi, bu çok önemle üzerinde durulması gereken problematik tarafları belki kısmen aydınlatılabilirdi. Bu yazıda, yapı hakkında iddialı ve kesin şeyler söylemek durumunda değiliz. Ancak, kesinlikle bir Artuklu devri yapısı olduğu, hiç değilse ilk kuruluşu ile bu sülâleye maledilebileceği hakkında şüpheli olduğumuz Harput Ulu Camiinin genel hatlarıyla tanımını yaparken tartışma konularını ortaya çıkarmak cesaretindeyiz.

Yapının doğu kapısı da, aynı taş düzeni gösteren sivriye yakın bir kemer ve iki yuvarlak sütunla ile bunun bir dış kademesinde yer alan dikdörtgen çerçeveden meydana gelmektedir. Bu doğu kapısı, batıdaki tuğla kemerin tam karşısında yer almaktadır. Yapının içinden çıkan minarenin kaide-

4. bkz : A. Gabriel, *Voyages*, fig 190. A. Özmen ise burayı bir ek olarak gördüğünden planda hiç işaretlememiş ve minare girişini doğrudan iç mekândaki merdivenlerle belirtmek zorunda kalmıştır.

5. Ö. Bakırer, *Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerin Konumu, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri*, Vakıflar Dergisi IX, Ankara 1971, 337 vd. da: Minarenin yapıdan daha erken olduğu ve kesme taş kaidedeki işçiliğin görülebilmesi amacı ile batı duvarına tuğla kemerin yapıldığı görüldü.

sini meydana getiren ve etrafında merdivenler dolaşan kesme taş kütle ise içte açıkça görülebileceği gibi, kemer ve paye düzenini zorlamakta ve kesmekte, bu görünüşüyle sonradan yapıldığı fikrine kuvvet kazandırmaktadır. Özellikle merdivenler bu durumdadır. Ancak, içerden görülebileceği gibi, kesme taş kısımdan sonra tuğla örgünün köşelerde pilasterler yapacak şekilde başladığını ve tonozla kesildiğini görerek belki de minarenin yapının en eski bölümü olduğunu ve çubuk yivli gövde kısmıyla çok erken tarihe indiğini düşünmek de mümkündür. Bu tartışma konusu yerinde yapılacak bilimsel bir sondajla açıklığa kavuşacak durumdadır. Yapının damını aşan minarenin gövdesinin alt kısmı ile üstü de birbirini tutmaz. Burada da iki erken ve bir geç devir olmak üzere üç devir açıkça seçilebilecek durumdadır. En alt kısım, çubuk yivler yapan bir gövde durumundadır ve çok az yüksekliğe sahiptir. Tuğladandır. Üzerinde yine değişik tuğla işçiliği gösteren ve şakulünden kaymış olan bugünkü asıl gövde ise alt yapıdan daha dardır. Üç kuşak halinde değişik tuğla dizilişiyle sepet örgüsü ve birbirinin içine geçmiş altı kollu yıldızlar meydana getirir. Şerefe korkuluğu düz bir silme üzerinde levhalar halinde masif görünüşe sahiptir ve iki yerinde Alacalı Cami minare şerefesinde benzerine rastlanan biçimde palmet şeklini andıran oyuklar vardır. Şerefeden yukarısı ise alt yapı ile büsbütün uyumsuz olarak dar ve silindirik bir tuğla örgüsü gösterir. Ahşap üzerine çinko kaplama külâh onarılmakta idi.

Caminin içi, avlu ve etrafındaki mekânlar ile geçiş bölümü ve ana mekân olmak üzere üç esas kısımdan meydana gelir. Bodur payeler üzerinde sivriye yakın tuğla kemerler ve beşik tonozlar iç görünüşe hakimdir. Ancak ağırlık noktaları dışa düşen kemerlerin onarımına ait olduğu kanaati vardır⁶. Son onarımda payelerin etrafı kesme taş kılıf içine alınmış, tuğla kemerler de iki kademeli ve düzgün olarak iyice onarılmıştır.

Kuzeyde yer alan avlu ve etrafındaki mekânlar bölümü yukarıda sözü edilmiş olduğu gibi iki yöndeki kapılarla dışarıya bağlıdır. Kapılar mihrap yönüne dik uzanan iki yan mekâna açılır. Bu mekânlar diğerlerinden sözü edilen paye-kemer düzeniyle ayrılırlar ve birer beşik tonozla örtülüdürler. Batıdaki, minare kaidesinin bulunduğu yerde kesilir. Kuzeyde, bu iki mekânın arasında kalan bölüm, birbirinden paye ve kemerlerle ayrılan ve beşik tonozla örtülü iki enine nef meydana getirir. Bunların dışındaki alanın or-

6. Bu durumu belirten Gabriel'in (Voyages.. 259) kaydına dayanarak D. Kuban'ın (Anadolu Türk Mimarisinin... 127) kemerler hakkındaki görüşü bu yoldadır.

tasında küçük ve dikdörtgen plânda avlu açıklığı yer alır. Bu küçültülmüş iç avlu dört yandan kemerlerle sarılıdır. Bir nevi revaklı avlu görünümünü korumakla birlikte gösterdiği düzen çok ilgi çekicidir. Kuzey ve güneyde ikişer kemerle diğer yanlara açılır. Doğu ve batı kenarlarının güney kısmındaki ikişer kemer de avlu yönüne paralel birer beşik tonozlu mekânla örtülüdürler. Ancak, kuzeydeki birer kemer, kemer yönünde eyvan biçiminde beşik tonoz örtüsüne sahiptirler. Avlu ile birlikte planda ters bir T düzeni meydana getirirler. Bir çeşit iki eyvanlı avlunun devamı burada açıkça görülebilir. Çünkü eyvan kemerlerinin yüksekliği iyice belirecek biçimde diğer ikişer kemerden daha fazladır.

İki kemerle avludan geçilen ve diğer mekânlara da kuzeyden kemerlerle açık olan güneydeki ara bölümü boydanboya enine bir beşik tonozla örtülüdür. Burayı ana mekândan ayıran duvarın görünümü sonradan kemer aralarının doldurulmasıyla meydana gelmiş durumdaydı. Burada açılan iki kapı ve üç pencere ile stuk mihrabın durumu henüz kesinlikle aydınlanabilmiş değildir. Ancak, iki ucunda yer alan kapıların basık kemerli geçişleri yerinde diğerleriyle aynı düzeni gösteren iki kemer şeklinde geçişler bulunduğu açıkça görülebilmektedir. Bu duvarda yer alan stuk mihrap, istridye kabuğu biçiminde bir nişe sahip yarım yuvarlak plan göstermekte, üzerinde çok bozulmuş olmakla birlikte iki sıra mukarnas düzeni gösteren dikdörtgen bir alınlık seçilmektedir. İstridye kabuğu biçiminin alt hizasından ters palmetler şeklinde bir sıra saçak sarmaktadır.

Bu ara bölümden sonra, ana mekân olarak nitelendirilebilecek, mihrap duvarına paralel iki neften meydana gelen dikdörtgen bölüme geçilmektedir. Mekânı enine kemerlerle ikiye bölen iki duvar payesiyle altı orta payeden, ortadaki ikisi güneye uzantıları da olan köşe payeleridir. Bunlardan güney duvarına atılmış iki kemer arasında da tuğladan mihrap önü kubbesi yer alır. Bu bölümün tuğla kemeriyle avludaki tuğla kemerler arasında açık teknik farkı görülür. Tuğlaların uçlarının çıkıntılı dizilmesiyle primitif bir mukarnaslı pandantif şekli gösteren geçiş bölümü üzerindeki kubbe, dıştan kare bir kasnak ve toprak damla örtülü basık bir görünüme sahipti. Son onarımda bu kasnak ve dam kaldırılmış, betonlanan bütün toprak dama uygun olarak, Osmanlı kubbesi tarzında kurşun taklidi çinko ile kaplanmıştı. Burada yer alan kesme taş mihrabın arkasında tuğla bir nişin varlığı görülebilmekteydi. Mihrap, basit zikzaklarla doldurulmuş iki ince şeritten meydana getirilmiş bir çerçevenin içinde basit bir niş olarak görülür. İki tarafında birer sütunce işlenmiştir. Boydanboya enine beşik tonozun mihrap önü kubbesiyle kesilmiş olduğu nefin kuzeyindeki nef de boydanboya beşik

tonozla örtülü bulunmakta, ancak mihrap önü kubbesinin tam arkasında tuğlalar aynalı tonoz formunda dizilmiş olarak görülmektedir. Aynı örtü sisteminin iki kere arka arkaya tekrarlanmış olması iki yüzyıl sonraki mekân gelişmesinde karşılaşılabilecek garip bir özellik olarak burada bir defa belirtilmeğe değer⁷.

Yapının tonoz örtüsü genellikle orijinalinde tuğla malzeme göstermekle birlikte, yer yer moloz taş örgü ile onarılmış olduğu görülmektedir. İlerleyen onarımlar sırasında tuğlalar açıkta bırakılarak, moloz taş örgülerin sıvanması yoluna gidilmiştir⁸.

Yapının tarihlendirilmesi için bir kitabeden hareket edilmektedir. Avlu kuzey kemerlerinden biri üzerinde yer alan mermer bloka kazınmış ilkel bir kûfi ile yazılı kitabe üzerinde birçok değişiklikler ve yanlışlıklar ileri sürülmesine rağmen genellikle 1144-1167 de egemenliği bilinen Artukoğlu Fahreddin Karaarslan'ın devrindendir⁹. 561 veya 551 H. 1165/66 - 1155/56 tarihleri ise aslında fazla fark göstermeyen ve bizim yönümüzden fazla önemli olmamakla birlikte epigrafik açıdan üzerinde durulması gereken bir detay farkı olmaktadır. Aslında böylesine büyük ölçüde bir yapının kitabesinin 52 x 35 cm. lik bir taşta yazılıp avlu kemerlerinden birinin üzerine gö-

7. Burada Selçuk'daki Aydınoğlu İsa Bey Camii'ne değinilmektedir.
8. Tonoza örgülerinde görülen değişiklikler basit onarımlara değil geniş ölçüde devir farklarına işaret etmekteydi. Tuğla tonoz arasında taş kemer kaburgaların kullanıldığı tekniği bir Artuklu devri yapı tekniği olarak kabul etmek eğilimindeyiz.
9. Kitabe, J. Sauvaget, A. Gabriel, *Voyages.. no 142; Lehmann-Haupt, Armenien einst und Jetzt, Reisen und Forschungen*, Berlin 1910; C. Ritter, *Erdkunde X*, Berlin 1846; Max V. Berchem, *Arabische Inschriften aus Armenia und Diyarbekr*, Lehmann-Haupt, *Materialien zur alteren geschichte Armeniens und Mesopotamiens*, Berlin 1907, 142 de yayınlanmıştır. Hepsi ni görme imkânımız olmayan bu yayınlarda, J. Sauvaget (561 H.) 1165/66 tarihini vermekte ancak üçüncü kelimenin «biñşaihi» veya «bi-nañhu» olmasında Berchem'le anlaşamamaktadır. N. Ardic, *Harput Artukoğullarına Ait Kitabeler*, *Türkiyat Mecmuası* VI, 1939, 41 vd. tarihin onlar hanesinde tereddütdür. İ. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 305-306 tarih için (551 H.) de ısrar etmektedir ve baştaki üçüncü kelimeyi de «bi-ñşaihi» ve «bi-nañhu» değil «bi-iznillahi» şeklinde okuduğunu belirtmektedir. Ona göre 561 H. 1165/66 tarihi Fahreddin Karaarslan'ın karışık devrine ve büyük bir depreme rastladığından kabul edilemez. N. Ardic'da Fahreddin Kara Arslan'ın hakimiyeti de 1148-1174 olarak geçmektedir. (krş. ınız: Bosworth, *Islamic Dynasties*, Edinburgh 1967 ve M.F. Köprülü, *Artukoğulları*, *İslam Ansiklopedisi* I) (Kitabenin metni ve tarihi için N. Ardic - Metni ve Fransızcası için J. Sauvaget).

mülmüş olması, Harput'da egemenlik iddiaları henüz sağlam olmayan Artuklular için biraz garip görünebilir. Başlangıçtaki «biinşaiye» kelimesinin tartışmalı olması da ayrı bir durumdur. M.Z. Oral'ın VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961) tebliğinde ise bu kitabenin yeni bir okunuşu verilmekte ve özellikle birinci satırdaki «biinşaiye» kelimesinin Berchem ve Sauvaget tarafından tartışılması durumunu ortadan kaldırmaktadır. M.Z. Oral'ın kitabeyi okuyuşuna göre, bu 541 H. 1146 da yazılmış olan ve birtakım vergilerin kaldırılması için Kara Arslan'ın bir fermanıdır ve a — inşa kitabesi, b — 561 H., c — vergi kitabesi olduğunun anlaşılmaması gibi üç bakımdan hatalı olarak yayınlanmıştır¹⁰.

Bilindiği gibi Artukoğlu İlgazi'nin yeğeni Belek, Tuğrularslan'ın Atabeki olarak Harput'a sahip olabilmüş, burada Artuklular'ın ilk hakimiyeti bu şekilde kurulabilmiştir. Artuklu Belek'in Çubukoğulları hakimiyetinden devraldığı Harput'daki Ulu Cami'in bir XIII. yy. başı yapısı olan Malatya Ulu Camii ile benzerlikleri aranırken belirtileceği gibi, şimdilik Harput Ulu Camiinin karışık hakimiyet devrinde meydana getirilmiş bir yapı iken Artuklu devrinde esaslı onarım ve değişmelerle XII.yy. ilk yarısında bugünküne yakın şeklini aldığını düşünmek istiyoruz.

Avlu ve yapı düzeni dışında, ana mekânın formu, bazı tonoz örtülerindeki teknik vs. açıkça Artuklu mimarisine işaret etmekle birlikte, kitabenin varlığına rağmen, genel plan formu, hatta minare daha çok Selçuklu kökleri araştırmağa sevketmekte ise de bu sınırı aşmamak doğru olacaktır.

Harput Ulu Camiine aitken, Elâzığ Saray Camiine oradan Harput Sare Hatun Camiine ve buradan da Kurşunlu Camiye nakledildiği hakkında bilgimiz olan Abanoz ağacından minberde ise, sol taraftaki kitabelerde Camiyi Kazvin'li emir Kiya Oğlu'nun «tecdid» ettiği şeklinde bir kayıt görülür¹¹. Sol süpürgelik kısmında Kazvin'li İsmail oğlu Ebu Sa'd Allah adlı bir ustanın ismi geçer. Sağ taraftaki kitabelerde ise Sa'düddin oğlu Kutluğ Bey ve Çubukoğlu Kiya Ali günlerinde (yapıldı) kaydı açıkça okunmuştur. Şimdi bu minberin gerçekten Harput Ulu Camiine ait olduğu üzerinde birleşildiği takdirde¹², Artukoğlu Belek'in Harput hakimiyetini Tuğrul Arslan'ın

10. M. Zeki Oral, *Harput Ulu Camii Duvarındaki Vergi Kitabesi*, VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-26 ekim 1961, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1967, s: 140 vd. (s: 1'1 de kitabenin metni ve Türkçe çevirisi).

11. Minber ve kitabeleri için M. Z. Oral, *Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri*, Vakıflar Dergisi V, Ankara 1962, 35-39.

12. İ. Sunguroğlu, *Harput Yollarında...* 308 deki IV. Murat'ın Revan seferi dönüşünde ganimetten bir minber ve bir İran halısı hediye ettiği şeklin-

Atabeki olarak devraldığı Çubukoğullarının devrine ait olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu durumda da caminin Harput'da Artuklu hakimiyetinden önceki devrelere inen kısımlarının (böyle bir minber konacak durumda) bulunduğu kesinleşmektedir¹³.

Harput Ulu Camii, malzemesi, plan ve mimarî ruhu ile Artuklu devri camilerinden çok farklı bir karaktere sahiptir. Daha çok XIII. yy. başlarından Malatya Ulu Camii gibi, İran Selçuklu Cami planı ve formunu Anadolu'ya has bir yoğunlaşma ile gerçekleştirmiş bir Anadolu ustasının Artuklu devri dışındaki bir uygulaması olarak görülmesine imkân tanımaktadır. Avlu kemerlerinden biri üzerinde, yapının ölçüleriyle pek bağdaştırılamayan kazıma tekniğinde işlenmiş ilkel bir kûfi karakterindeki kitabesi de üzerinde durulduğu gibi, tartışmalıdır. M.Z. Oral'ın en son yayınlamasında doğrudan doğruya bir vergi kitabesi olarak ele almış olması ve bunun üzerine aksini savunacak epigrafik çalışmaların yapılmamış olması da yapının durumunu Artuklu devri gelişmesi içinde tartışmalı hale getirmektedir. Gerçi yapı, tuğla ve moloz taş tekniği ve malzemesi, küçültülmüş ölçülerine rağmen eyvanlı durumunu korumuş iç avlusu, enine gelişme gösteren asıl cami mekânındaki mihrap önü kubbesi fikriyle, XII.yy. Anadolu camileri prensiplerine bir bakıma uymakta ve bazı yapı bölümleriyle, özellikle enine gelişen ana mekânındaki mihrap önü kubbesi ve tonozlarındaki tertiple, Artuklu devri cami mekânlarıyla da yakın ilişkisine rağmen, bu devrin cami mimarisî içinde kabul edilmesi biraz güç bir forma sahiptir. Kesme taş mimarisî gösteren Artuklu yapılarından ayrı bir teknikle, moloz taşla meydana getirilmiş duvarlar arasında tuğla kemerler kullanılmış olması da bu şüpheleri arttırabilir. Bunun yanında, özellikle tonoz tekniğinde Artuklu yapılarında ortak olan kesme taş kaburgalı, tuğla örgülü uzun beşik tonozların varlığı bu devirle ilgisinin delilleridir. Artuklu devrinden birşeylere sahip olan Harput Ulu Camiinin tuğla minaresi de yukarıda üzerinde durulduğu gibi birkaç devre işaret etmektedir. Üstelik, İran ve Anadolu Selçuklu Cami minareleriyle bağlantılar kurulmasına elverişli bir duruma sahiptir. Bugünkü camiden farklı devirde yapılmış olduğu da kesindir. Ancak, detaylı bir

deki kaydı tereddüde yol açmaktadır. Kitabelerdeki Çubukoğlu, bu durumda, Harput'un Artuklu devri öncesi hakimi ile ilgili olmayabilir mi?

13. Yapı için genel anlamda bilgiler: N. Arıçoğlu, adı geçen makale; Harput Tarihi, İstanbul 1964, 45-46; İ. Sunguroğlu, Harput Yollarında... 304 vd. da değişik bilgiler ve geç devir kayıtları; birleşik bilgi için: O. Aslanapa Turkish Art and Architecture, London 1971, 95.

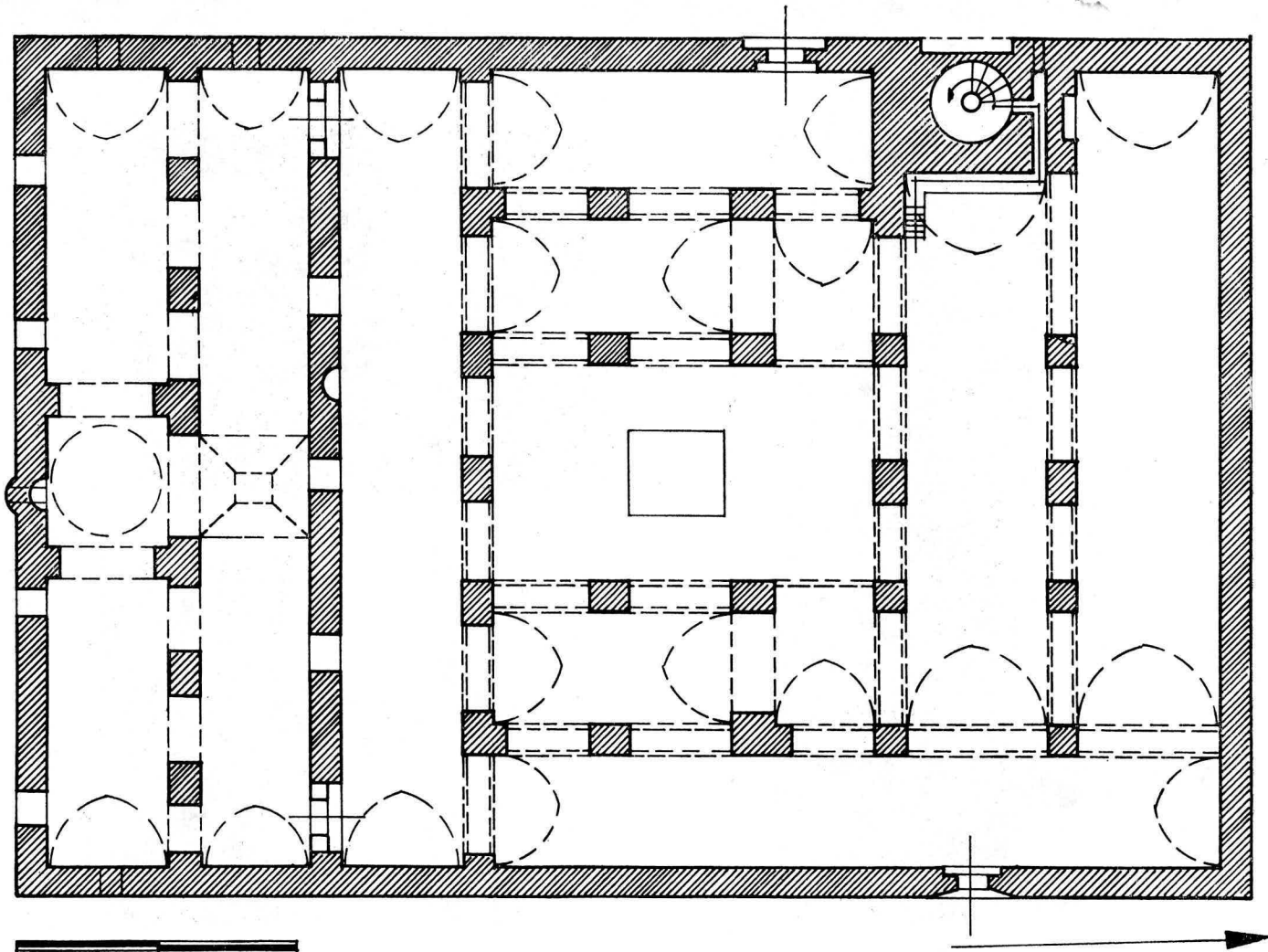
ekip araştırmasının yapılmamış olması, yapı ile minarenin ilişkileri konusunda tereddütler doğurmaktadır.

Burada Harput Ulu Camii, bir Artuklu devri uygulaması olarak ele alındığı takdirde, onun Artukluların süreli egemen oldukları merkezlerden en kuzeyde bulunan Harput'da bulunmasının, diğer örneklerden farklı karakterde meydana çıkmasına sebep gösterilmesiyle açıklanabilir.

Gerçekten de Anadolu Selçuklu egemenliği ile sınır olan ve onlarla çekişmeli bir merkez durumunda bulunan Harput, bir yandan Malatya ile diğer yandan da İran Selçuklu mimarisi etkilerinin geliş yolu olan doğu Anadolu ile, diğer Artuklu merkezlerinden çok daha fazla ilişki içindedir. Bütün bu etkenler, yapının gelişmesinde önemli olmalıdır. Yapının Anadolu dışındaki kaynaklarının İran Büyük Selçuklu mimarisinde aranması gerekir. Gerçekten de plan Zevvare Ulu Camii(1135) ile çok yakın benzerliklere sahiptir¹⁴. Malzeme ve yapı formu ile ise en yakın benzerini, yukarıda değinilmiş olduğu gibi, yarım yüzyıldan fazla zaman sonra, Malatya Ulu Camiinde bulmaktadır. Gerek malzemede, gerek küçültülüp revaklarla açılan avlunun görünüşünde, gerekse mihrap önü kubbesinin uygulanış düzeni ile en yakın benzerlikler burada bulunabilir. Harput ile Malatya'nın Fırat engeline rağmen yakınlığını ve Anadolu Selçukluları ile Harput Artukluları'nın yakın siyasî ilişkilerini de bilmekteyiz. Malatyalı bir usta tarafından meydana getirilen Malatya Ulu Camiinin minaresine varana kadar, böyle bir benzerlik göstermesinin sebeplerini ise şimdilik kesinlikle bilemiyoruz. Tabii, Malatya'da bir eyvan-kubbe birleşmesi ve üç dilimli tromplarla geçişi sağlanmış bir kubbe, değişik bir uygulamadır. Ancak bu da hemen aynı devir İran Selçuklu Cami mimarisine bağlanan bir özelliktir. Revaklar ve avluya açık tonozlu mekânlarla çevrilen her iki yapının güney bölümlerinin enine bir gelişmeye sahip olması da düşündürücüdür. Ancak, avlunun geniş ve yüksek bir eyvanla mihrap önü kubbesine bağlanmasına karşılık, Harput'da avlu ile ana mekânın doğrudan bağlantısı daha zayıftır. Mihrap önü kubbesi de pek hakim bir motif değildir. Buna karşılık avluda yer alan eyvanlar kuzeye yakın ve yanlardadır.

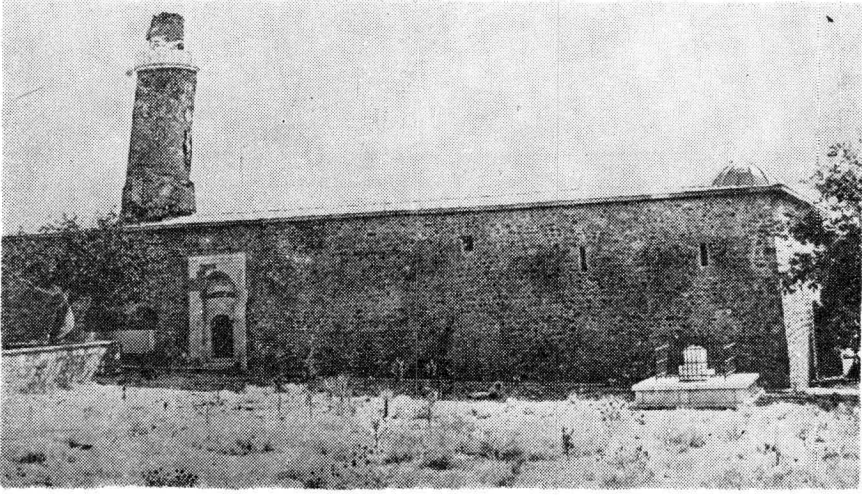
Bütün bu karışık ve tartışmalı durumlarıyla birlikte, Harput Ulu Camii, yapım tarihi ve devirlerinden, konstrüksiyon ve özelliklerine varana kadar, henüz üzerinde gereğince durulmamış bir erken devir Anadolu Türk yapısı olarak, ciddi ekip araştırmalarının ilgisine açık şekilde durmaktadır. 25.III.1972

14. O. Aslanapa, *Turkish Art and Architecture*, London 1971, s. 97.

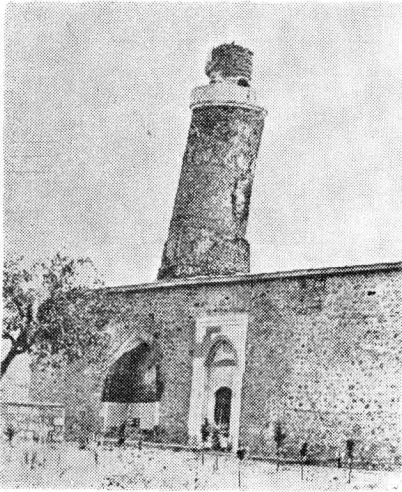

0 5 10M.

ELÂZİĞ / HARPUT : ULU CAMİ , a.özmen'in planından işlenerek , a.altun 1969-71.

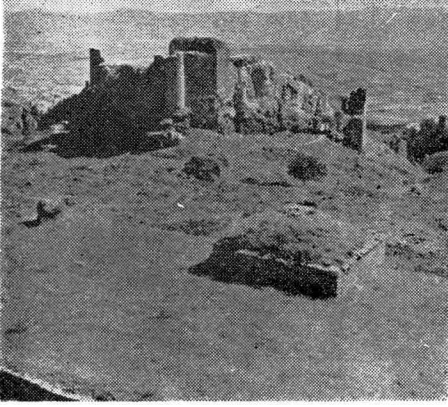
Resim 1. Harput Ulu Camii, 1971 de batıdan görünüşü. (T.C.)

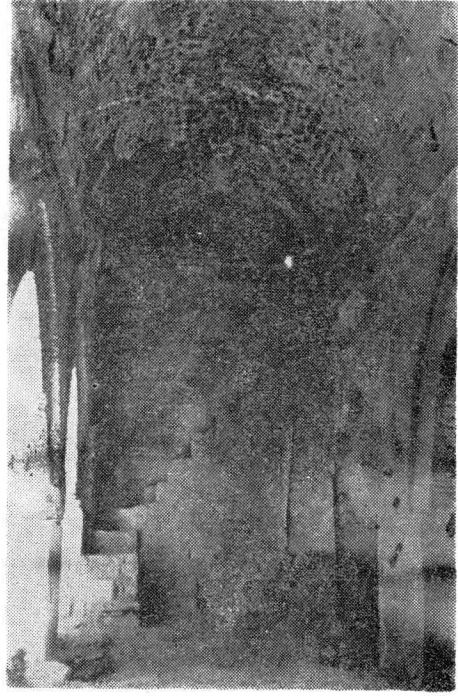
Resim 2. Batıdan kemer (T.C.)

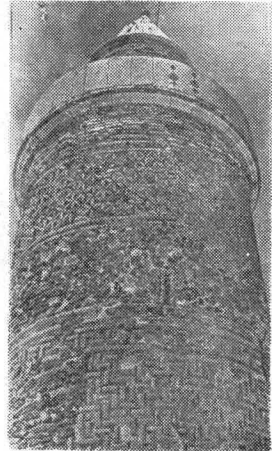
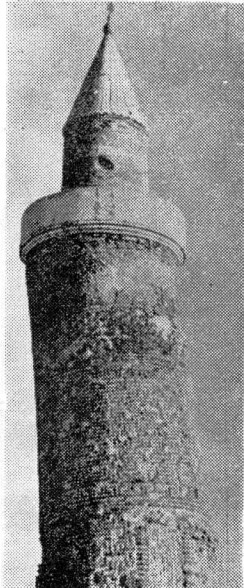
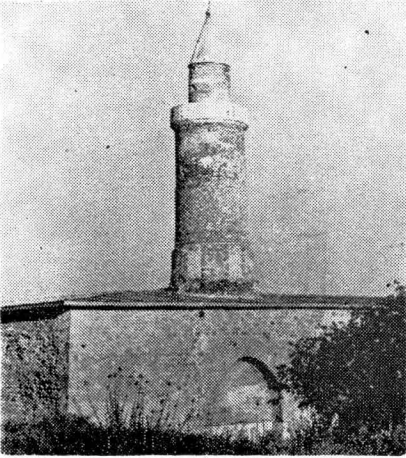
Resim 3. Doğu girişi (A.Ö.)

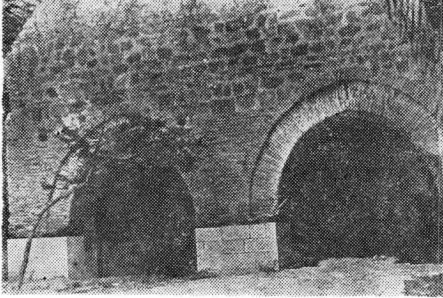
Resim 4. Ulu Cami toprak damı ve mihrap önü kubbesi, kale önü hamamı ve Harput iç kalesi (M.S.)

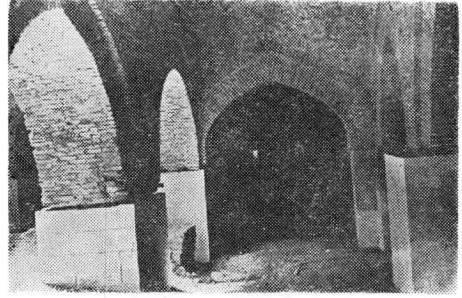
Resim 5. Minare kaidesi, merdivenler ve nef tonozunun görünüşü.

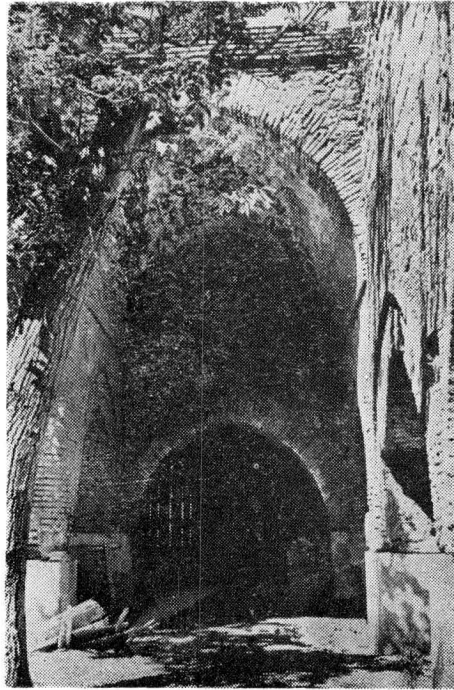
Resim 6, 7, 8. Minareden çeşitli görüntüler (M.S.) (M.S.) (A.Ö.)

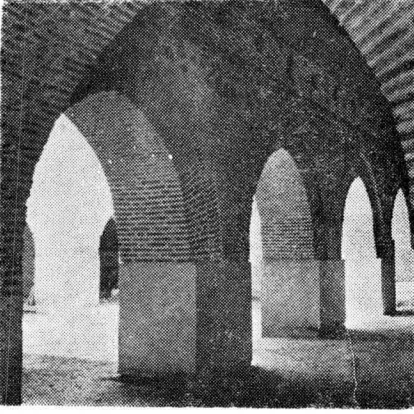
Resim 9. Avlunun doğusunda kemerler.

Resim 10. Avlu kemerlerinde değişik bir uygulama.

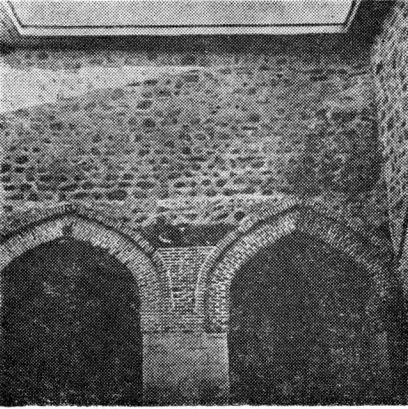
Resim 11. Batı eyvanı onarımdan önce (A.Ö.)

Resim 12. Avlu kemerleri onarımdan sonra (M.S.)

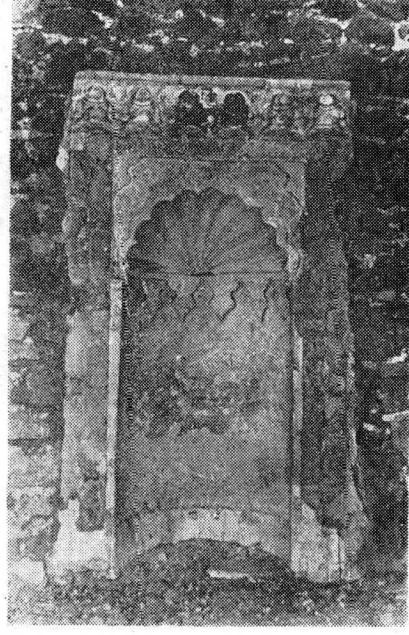
Resim 13. Batı eyvanı onarımdan sonra (M.S.)

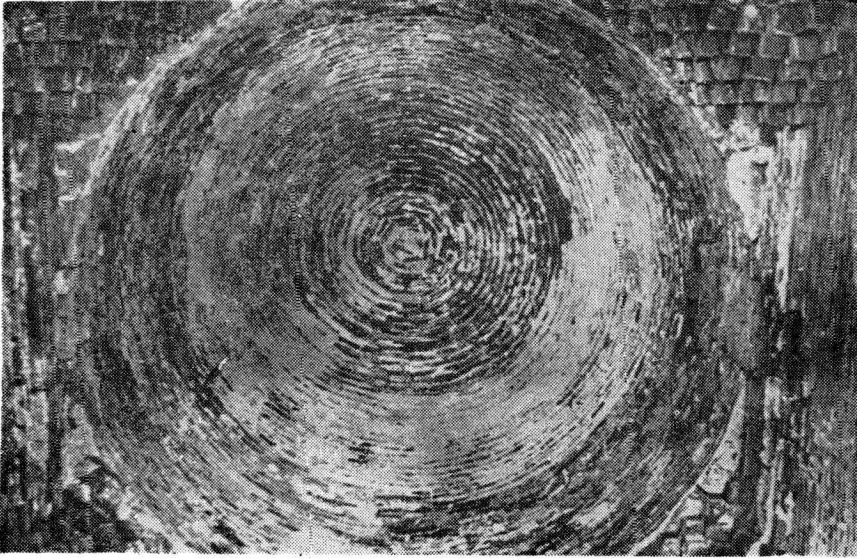
Resim 14. Avlunun güneyi (M.S.)

Resim 15. Kapalı bölüm geçişlerinden batıdaki.

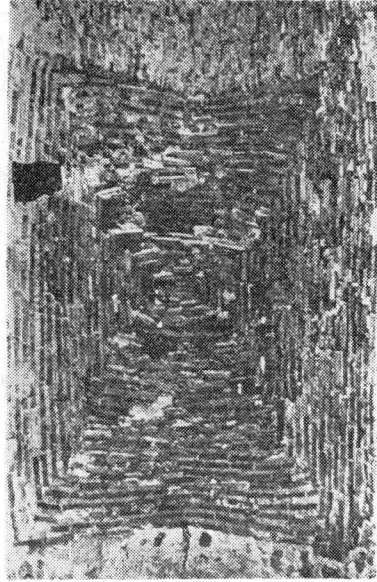
Resim 16. Kapalı geçiş bölümünde mihrap.

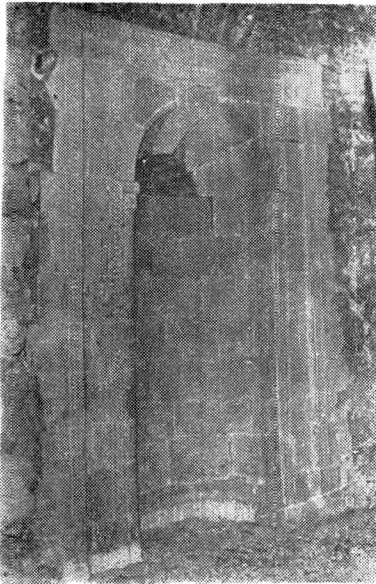
Resim 17. Mihrap önü kubbesi (A.Ö.)

Resim 18. Mihrap önü bölümü.

Resim 19. Mihrap arkası tonozu.

Resim 20. Ana mihrap.

Resim 21. Minber (A.Ö.)

Resim 22. Harput Ulu Camii avlusundaki Artuklu kitabesi.